

адекватно враховувати вікові особливості дітей, особливості структури їх самопізнання, інтелектуальної діяльності та поведінки.

3. *Організаційні*. Не дотримуються санітарно-гігієнічних норм проведення уроків; не використовуються необхідні вправи для зняття фізичної та зорової напруги; вкрай рідко забезпечується чергування різноманітних видів навчальної діяльності.

Таким чином, аналіз наукових публікацій, відвіданих уроків та передового педагогічного досвіду дав змогу виокремити основні групи недоліків, які були допущені при навчанні іноземної мови молодших школярів — педагогічні, методичні, організаційні. Розряд основних проблем, пов'язаних із запровадженням вивчення іноземної мови в початковій школі, дає можливість уникнути аналогічних недоопрацювань у подальшій педагогічній діяльності. Вважаємо, що може суттєво збагатити теорію і практику навчання дітей іноземної мови в нашій країні досвід зарубіжного шкільництва, який потребує детального вивчення й аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляев Б. В. Психологический анализ новых методических принципов обучения иностранным языкам / Б. В. Беляев // Иностранные языки в школе. — 1968. — № 3. — С. 27–31.
2. Выготский Л. В. Педагогическая психология / Л. В. Выготский. — М.: Просвещение, 1986. — 316 с.
3. Дронов В. В. Психологические и методические основы обучения иностранным языкам детей младшего школьного возраста / В. В. Дронов // Иностранные языки в школе. — 1985. — № 4. — С. 93–95.
4. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. — М.: Педагогика, 1978. — 304 с.
5. Запорожец А. В. Избранные психологические труды. Психологическое развитие ребенка / А. В. Запорожец. — М.: Знание, 1986. — 316 с.
6. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. — М.: Просвещение, 1978. — 159 с.
7. Иванова В. Н. Сопоставление по вопросам экспериментального обучения языкам в начальной школе / В. Н. Иванова // Иностранные языки в школе. — 1989. — № 1. — С. 100–114.
8. Кремінський В. Г. Якісна освіта: сучасні вимоги / В. Г. Кремінський // Педагогіка і психологія. — 2006. — № 4. — С. 5–10.
9. Міжнародний форум «Мовна освіта: шляхи до євроінтеграції»: тези доповідей / за ред. С. Ю. Ніколаєвої, К. І. Оніщенко. — К: Ленвіт, 2005. — 290 с.
10. Ніколаєва С. Ю. Сучасні тенденції мовної освіти в Україні / С. Ю. Ніколаєва // Мовна освіта: шляхи до євроінтеграції: тези доповідей / за ред. С. Ю. Ніколаєвої, К. І. Оніщенко. — К: Ленвіт, 2005. — С. 6–7.
11. Особенности психического развития детей 6–7-летнего возраста / под ред. Д. Б. Эльконина, А. Л. Венгера. — М.: Педагогика, 1988. — 136 с.
12. Панова Л. С. Обучение иностранному языку в школе / Л. С. Панова. — К.: Генеза, 1999. — 368 с.
13. Плахотнік В. М. Навчання іноземних мов у середній школі: концепція та її реалізація / В. М. Плахотнік // Іноземні мови. — 1995. — № 1. — С. 13–15.
14. Покроєва Л. Проблеми підготовки до навчання шестилітніх першокласників / Л. Покроєва // Педагогіка і психологія. — 2006. — № 4. — С. 5–10.
15. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 5–11 класи. — К.: Освіта, 1991. — 38 с.
16. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 5–11 класи. — К.: Освіта, 1995. — 38 с.
17. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Англійська мова. 2–12 класи. — К.: Шкільний світ, 2001. — 36 с.
18. Редько В. Молодші школярі — які вони? / В. Редько // Іноземні мови в навчальних закладах. — 2004. — № 1. — С. 20–23.
19. Рогова Г. В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе: пособие для учителей / Г. В. Рогова, И. Н. Верещагина. — М.: Просвещение, 1998. — 142 с.

УДК 811.161.2'373.6:373.3

Лариса ПОПОВА

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СЛІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається роль етимологічних розвідок у формуванні правописних умінь і навичок молодших школярів. Автором подано словниково-орфографічні вправи, при виконанні яких на уроках рідної мови в початковій школі слід використовувати матеріали про походження слів.

В статье рассматривается роль этимологического анализа лексем в формировании правописных умений и навыков младших школьников. Автором представлены словарно-орфографические упражнения, при выполнении которых на уроках украинского языка в начальной школе целесообразно использовать материалы о происхождении слов.

The article is concerned with the role of the etymological analysis in the process of spelling skills' formation by the pupils of elementary school. The author presents lexical-orthographical exercises, at which performance at the Ukrainian lessons in the elementary school it is expedient to use materials about the origin of words.

За Державним стандартом початкової загальної освіти та навчальною програмою для початкової школи визначена значущість орфографії в навчанні молодших школярів рідної мови. Відповідно до цих документів передбачено формування орфографічної пильності, уміння писати низку зазначених у програмі словникових слів та застосовування окремих орфографічних правил. Значно полегшує засвоєння орфографічного матеріалу етимологічний аналіз, який у дохідливій для дітей формі встановлює початкову структуру слова, його значення, попередні словотвірні зв'язки.

Проблема використання етимологічної інформації під час формування правописних навичок учнів початкової школи була і залишається актуальною, оскільки: по-перше, сучасні підручники з рідної мови не спрямовані на проведення словниково-орфографічної роботи з використання етимології слів; по-друге, дотепер бракує конкретних методичних рекомендацій щодо виконання орфографічних вправ на етимологічній основі. Етимологічні словники для молодших школярів [2; 6] не містять довідок про написання лексем, оскільки словникові статті ніяк не зв'язують етимологію з сучасним правописом.

Метою статті є дослідження ефективності використання етимологічного аналізу під час формування орфографічних умінь молодших школярів на уроках рідної мови.

Аналіз лінгвістичної, педагогічної, психологічної і методичної літератури з досліджуваної проблеми переконує, що навчання орфографії з урахуванням етимологічної інформації сприяє виробленню у школярів міцних орфографічних навичок. Важливу роль у становленні методики орфографії відіграли праці М. Львова, Г. Приступи, М. Разумовської, М. Рождественського, О. Текучова, М. Ушакова, К. Ушинського та ін.; наукові розвідки лінгвістів-етимологів О. Білецького, Л. Булаховського, В. Виноградова, А. Коваль, О. Мельничука, В. Німчука, І. Огієнка, О. Потебні, О. Пономарева, В. Русанівського, М. Фасмера, Г. Циганенко, М. Шанського розкривають теоретичні засади етимологічних досліджень та джерела походження української лексики; цікавими є мовознавчі напрацювання А. Капської, О. Карпенка, В. Петрова, О. Потапенка, О. Стрижака, А. Шамоти про народну етимологію фітонімів, етніонімів, гідронімів та топонімів української мови; відомості з історичної лексикології української мови М. Білецької, М. Вашуленка, Н. Волошиної, І. Гудзик, О. Мельничайко, О. Савченко, Н. Скрипченко, Л. Скуратівського; результати педагогічних досліджень із теорії розвитку інтересів школярів та загальні ознаки їх прояву в молодшому шкільному віці розглядалися Н. Бібік, Л. Божович, А. Марковою, Н. Морозовою, Л. Проколієнко, Г. Щукіною.

Як наука етимологія зародилася в давньогрецькій філософії, термін увели в науковий обіг стоїки — представники філософської грецької школи (IV ст. до н. е. – II ст. н. е.), стверджуючи, що нема такого слова, для якого не можна було б вказати певне походження. Дослідження істини, яка в давній Греції позначена словом «*етимон*», і було названо етимологією.

Етимологічний аналіз передбачає визначити походження слова; знайти дійсне його значення в момент утворення; відновити повністю (наскільки це можливо) його «біографію»; з'ясувати, які фонетичні та семантичні зміни відбулися зі словом за всю історію його існування; визначити засоби творення слова.

Для ефективного навчання рідної мови необхідно враховувати особливості психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку: мислення, уяви, пам'яті, уваги, особливості розвитку мовлення. Навчальна діяльність вимагає від дитини запам'ятовування. Психологи

ззначають, що найкраще відбиваються в пам'яті казки, історії. Етимологічні довідки в багатьох випадках і нагадують ці історії. Розуміння є необхідною умовою запам'ятовування. Якщо дитина зрозуміла, як за допомогою етимологічного аналізу утворюються слова, то вона може легко засвоїти їх написання, не займаючись запам'ятовуванням.

Розвиток мислення також має свої особливості. На думку С. Рубінштейна, не можна відривати мовлення від мислення, оскільки в мовленні ми формуємо думки. Для дитини характерно встановлення причиново-наслідкових зв'язків під час пізнання оточуючого світу. При конкретності дитячого мислення погано засвоюються лексеми, які мають абстрактне значення, тому їх необхідно вивчати, спираючись на міцний фундамент предметного значення. Так дитина може встановлювати причинно-наслідкові зв'язки при написанні словникових слів шляхом з'ясування їх етимології. Розвиток уяви інтенсивно проходить саме в молодшому шкільному віці, тому багато етимологічних довідок будуть цьому сприяти.

Отже, етимологічний аналіз прищеплює інтерес до уроків рідної мови шляхом цікавих вправ, розвиває мовленнєве чуття, розширює кругозір, робить запам'ятовування більш легким, збагачує словниковий запас учнів.

Ознайомлення з походженням слова ми спостерігаємо вже в першому класі на останніх сторінках «Букваря» Н. Скрипченко та М. Вашуленка [5]. Перед дітьми постає питання про утворення слів «перо» та «олівець». Однак подальший аналіз програм та підручників з рідної мови (2, 3, 4 класи) переконує, що поданий навчальний матеріал недостатньо зорієнтований на вивчення української лексики з погляду її історичного розвитку. У підручниках в основному містяться етимологічні довідки, які сприяють збагаченню словникового запасу, а не підвищенню орфографічної грамотності молодших школярів.

У початковій школі програмою з рідної мови передбачено обов'язкове засвоєння слів, правопис яких правилами не перевіряється. Одне з головних завдань, що стоїть перед педагогом — навчити дітей писати ці лексеми без помилок. Від того, наскільки повно будуть сформовані навички правопису в цей період розвитку дитини, залежить подальше її навчання, орфографічна пильність, здатність засвоювати рідну мову в писемній формі. Сьогодні основним прийомом проведення словниково-орфографічної роботи у школі є механічне запам'ятовування графічного вигляду слова. Це викликає в молодших школярів певні труднощі: по-перше, їм важко вивчити велику кількість слів; по-друге, механічне запам'ятовування без осмислення є нелегкою формою отримання знань. Таке навчання не можна назвати цікавим.

Зробити процес засвоєння слів, які не можна перевірити, більш ефективним, на нашу думку, допоможе етимологічний аналіз. Цей прийом сприяє розширенню загального та лінгвістичного кругозору учнів у зв'язку з тим, що дає змогу розглядати мовні факти в тісному зв'язку з історією розвитку рідної мови. Ще в XIX столітті у початкових класах при поясненні орфограм, які представляли труднощі для учнів, педагоги зверталися до відомостей з етимології. У свій час К. Ушинський уважав, що вже на третьому році навчання діти повинні добре знати, що слово «прозорий» — від зріти, «учора» — від вечір, вечірній і т. ін.

Формування навички правопису словникових слів за допомогою етимологічного аналізу проходить чотири етапи. На *підготовчому етапі* відбувається ознайомлення дітей зі словниковим словом, з'ясовується та уточнюється його лексичне значення. Діти вчать орфографічно та орфоепічно його промовляти, формується вміння свідомо знаходити орфограму. Учитель має познайомити молодших школярів з етимологічною довідкою до словникового слова. Тобто, діти отримують перше уявлення про досліджуване слово. Наприклад, вивчаючи написання слова *портфель*, учитель пропонує дітям перевірити написання другої букви у слові за допомогою орфографічного словника. Потім постає питання про те, чому цей предмет отримав таку назву. Після гіпотез учнів педагог пояснює, що слово *портфель* утворилося від французького слова *порт* — «нести» і *фель* — аркуш.

Орієнтувальний етап. На цьому етапі визначаються об'єкт та мета формованої дії. Так, об'єктом є словникове слово, а метою — правильність та усвідомленість його написання. Працюючи над лексемою *портфель*, діти шукають орфографічну підказку. Отже, за допомогою етимологічної довідки вони зрозуміли, що другу букву можна перевірити словом *порт*. Після цього словникове слово записують.

Закріплювальний етап. На цьому етапі передбачається вироблення таких якостей орфографічної навички як свідомість і правильність за допомогою різних вправ. Причому етимологічні довідки про слово необхідно повторювати щоразу, коли порушується правопис. Вправи, які виконують учні на цьому етапі, спрямовані на практичне застосування знань та вмінь, які складають базу орфографічної навички.

Етап контролю та самоконтролю. Метою цього етапу є виконання не тільки низки орфографічних вправ, але й робіт творчого характеру, які сприяють мовленнєвому розвитку учнів, а також підвищенню їхньої грамотності написання слів, до яких давалися етимологічні довідки.

Таким чином, етимологічний аналіз забезпечує осмисленість слова; підвищує правильність та точність запам'ятовування написань; дає змогу перетворити словникові слова на ті, що можна перевірити; допомагає узагальнити раніше не пов'язані у свідомості учнів лексеми у зручні для запам'ятовування групи з чіткими семантичними та словотвірними зв'язками між елементами.

Зацікавити дітей етимологічними розвідками вчитель може за допомогою мікробесід про історії слів у вигляді «етимологічних хвилинок» або використовувати різноманітні вправи, розраховані на пояснення походження слів. Усі добре знають такого звіра як *ведмідь*. Слово утворилося з двох коренів — *медь* + *вдь*. В українській мові відбулася перестановка приголосних [м] та [в], корінь *від* утворився від слів *відати*, *довідатися*, тобто *знати*; корінь *мед* поступово перейшов у *мід*. Отже, *ведмідь* — той, хто відає (знає) мед.

Сприятимуть формуванню орфографічної пильності учнів 4 класу вправи на розуміння етимології слів за допоміжним матеріалом (віршованими текстами):

На сонечко я схожий і сонечко люблю,
До сонця повертаю голівоньку свою.
Стою стрункий, високий, в зелених шатах я,
І золотом убрана голівонька моя (*соняшник*).

Вправи на самостійне пояснення учнями етимології слів: 1. Визначте, на яку ознаку предмета вказують назви: *веснянка*, *тонконіс*, *кисіль*, *заметіль*, *п'ятниця*, *підсніжник*, *подорожник*. 2. Самостійно визначте, чому ці предмети мають таку назву в українській мові. Тварини: *дикобраз*, *косуля*, *вівчарка*, *песець*, *бобер*, *черепаха*; птахи: *індик*, *канарка*, *куріпка*, *малинівка*, *синиця*, *снігур*; рослини: *дзвоники*, *береза*, *липа*, *шипишина*. 3. Спробуйте знайти у словах історичний корінь та з його допомогою поясніть початкове (вихідне) значення слів: *боровик*, *лисичка*, *маслюк*, *опеньок*, *підберезник*, *сироїжка*. 4. Чому колір отримав таку назву? *Червоний* (один із різновидів черв'яка, що в епоху Середньовіччя був основним матеріалом, з якого добувалася червона фарба), *попелястий* (колір попелу), *вишневий* (колір стиглого плода вишні), *апельсиновий* (колір апельсина). 5. Що спільного у словах *телескоп*, *телеграма*? Спробуйте назвати слова, у яких є така ж частина. 6. Прочитайте назви професій. Походження яких ви можете пояснити самостійно: *агроном*, *банкір*, *директор*, *інженер*, *комбайнер*, *космонавт*, *механік*, *фермер*, *шофер*. 7. Чи можна казати: *старий ветеран*, *біографія життя*, *свій автограф*, *гербарій рослин*, *повторна репетиція*. Доведіть за допомогою етимологічного словника. 8. Подумайте, чи є різниця у вживанні слів: *помідор* і *томат*. 9. Як утворилися назви місяців: *березень*, *вересень*? 10. Чому так назвали дні тижня: *неділя*, *понеділок*, *середа*, *четвер*? тощо.

Важливою формою залучення молодших школярів до етимологічної роботи є складання словничків, де записуються нові для дітей слова зі стислим їх значенням та походженням. Це сприяє пробудженню інтересу до вивчення мови, розвиває вміння допитливо проникати у зміст та походження слів, їх написання.

Виробленню в молодших школярів самостійного критичного мислення, уміння працювати з інформацією сприяє проектна діяльність. Проект «Етимологічна мандрівка у країну слів» вчить дітей розмірковувати над написанням того чи іншого слова, спираючись на знання етимологічних фактів, робити обґрунтовані висновки, працювати в команді. Наприклад, опрацьовуючи словникові слова-назви рослин, учням можна запропонувати підготувати проект «Невідомі стежинки царства рослин». У класі утворюється кілька груп, які отримують певні завдання. Секретаріат готує добірку слів, інформаційна група подає відомості з етимологічного словника, філологи підтверджують правильність етимологічних розвідок для написання слів, літературознавці добирають твори про досліджувані словникові слова, екологи знайомлять учнів з державними документами про охорону природи, аналітики підсумовують все зроблене, оцінюють проект, художники малюють ці рослини, готують буклет.

Розвиток орфографічних навичок на основі етимологічного аналізу не повинен бути відірваним від розвитку мовлення. Для того, щоб розвивати творче мислення школярів, під час роботи над етимологією слів можна практикувати твори-мініатюри різної тематики. Наприклад: «Чому стілець так назвали?», «Маленькі історії днів тижня» тощо. У таких творах учні подають власні версії походження того чи іншого слова, які не завжди відповідають дійсності. Проте творчість сприятиме розвитку мислення молодших школярів, їхніх пошукових здібностей, а не пасивному отриманню інформації від учителя про походження слів.

Вивченню етимології в початковій школі приділяється недостатня увага, проте за допомогою втраченого образу слова можна пояснити його сучасне написання. І хоча таких завдань немає в підручниках з рідної мови для учнів початкових класів, під час засвоєння багатьох словникових слів можна послуговуватися етимологічним аналізом з метою підвищення орфографічної грамотності. Система такої словникової роботи сприяє формуванню в учнів умінь бачити нові слова й пояснювати їхнє значення та правопис з опорою на історичні корені або елементи слова, з яких вони складаються. У результаті цього підвищується орфографічна пильність у тих випадках, коли значення лексичної одиниці аналізується з опорою на її етимологію. Однак, урахувавши те, що інформація про походження слів буває дуже важкою для сприйняття молодшими школярами, бажано опрацьовувати слова з прозорою етимологією для того, щоб у дітей не зникла зацікавленість цією роботою.

Крім того, внаслідок збагачення словника з опорою на етимологію в молодших школярів формується уява про мову як систему, що постійно змінюється, про зв'язок мови з історією країни, народу, про взаємодію мов світу, закладаються основи лінгвістичного мислення. Етимологічний аналіз сприяє розвитку логічного мислення молодших школярів, активізації пізнавальних процесів, вихованню зацікавленості мовними явищами.

Перспективним, на нашу думку, є вивчення педагогічних умов етимологізації слова на міжпредметній основі; обґрунтування теоретичних основ введення до навчальної програми і підручників початкової школи найважливіших відомостей з етимології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грона Н. Система роботи над словниковими словами з учнями 1–4 класів / Н. Грона // Початкова школа. — № 5. — 2009. — С. 8–12.
2. Етимологічний словничок. 1–4 класи / укладач Т. Крехно. — Харків: Ранок, 2010. — 80 с.
3. Кожуховська Л. Етимологічний аспект української мови у системі ноосферної освіти / Л. Кожуховська. — Режим доступу: <http://www.ukr-in-school.edu-ua.net/id/130>.
4. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. — СПб.: Питер, 2000. — 720 с.
5. Скрипченко Н. Буквар: підруч. для 1 класу / Н. Скрипченко, М. Вашуленко. — К.: Освіта, 1999. — С. 142–143.
6. Тучапська Г. Чому так називається? Етимологічний словник учня початкових класів / Г. Тучапська. — Тернопіль: Богдан, 1998. — 72 с.